

Др Сенка БАБОВИЋ-РАСПОПОВИЋ

М. Ф. РАЈЕВСКИ И КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНО ПОСРЕДОВАЊЕ РУСИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1869.

Унутрашњи живот Црне Горе у другој половини XIX вијека, одвијао се у оквирима снажног посредовања Русије у готово свим областима. Руско посредовање оставило је неизбрисив траг нарочито у културно-просвјетном животу Црне Горе. Ангажовањем Русије, кроз вид давања материјалне помоћи, која за Црну Гору није била мала, данас можемо говорити о готово свим сферама културног живота у њој. Напросто чини се неизбјежним на самом почетку изрећи суд да се малена књажевина, културно заостала, ослобађала патријархалних ограда управо захваљујући посредништву Русије.

Овај чланак, који се тиче оснивања првих средњих школа у Црној Гори, проистекао из ширег контекста културних веза Црне Горе и Русије у другој половини XIX и почетком XX вијека, и најнепосредније потврђује наше напријед изречене судове.

Боравак књаза Николе Петровића у Русији 1868. имао је, поред политичког значаја,¹ и конкретне резултате везане за културно-просвјетни живот Црне Горе. Боравећи у Русији књаз Никола се обрати руској влади са молбом да Русија помогне развитак просвјете у Црној Гори.²

¹ Радослав Распоповић, *Дипломаџија Црне Горе 1711-1918*, Београд, 1996. Подгорица-Београд 1996.

Исторја внешней политики России, вторая половина XIX в. Москва 1997.

Радоман Јовановић, *Црногорско-руски политички односи 1771-1917*, Црна Гора у међународним односима, Титоград, 1984.

² Нина Хитрова, *Черногория в национальноосвободительном движении на Балканах и руско-черногорские отношения в 50-70 годах XIX в.*, Москва 1979; *Културные связи России с Черногорией XVII-нач. XX в.*; *Общественно-политические и культурные связи народов России и Югославии* М. 19571 *Развитие просвещения в Черногори, формирование национальных культур в странах центральный и юговосточной Европы.* Москва, 1997.

Руска влада је изашла у сусрет молби књаза Николе. Одобрива је финансијска средства за отварање прве средње школе у Црној Гори – Богословије, и прве школе за женску дјецу, институтског типа, истог ранга.

За оснивање Богословије, руска влада је одобрила 8000 рубаља, од чега је 4000 рубаља ишло из државне касе, а 4000 из касе Св. синода Руске цркве. За оснивање женске школе институтског типа, руска влада је одобрила 5700 рубаља кроз форму покровитељства ове школе од стране царице Марије Феодоровне.³

На путу за Црну Гору, књаз Никола се у Бечу састао са Михаилом Феодоровичем Рајевским, протојерејом руске цркве при амбасади у Бечу.⁴ У договору са књазем Николом, Михаил Феодорович је преузео готово читав програм реализације отварања средњошколских завода у Црној Гори, од доношења плана и програма за њихов рад до ангажовања наставника.

Више од четрдесет година Михаил Феодорович је у Бечу, који је у то вријеме представљао раскрсницу културних, националних и политичких стремљења словенских народа, посредовао у свим потребама словенских земаља. Уклијештени између двије моћне царевине, Аустрије и Отоманске империје, словенски народи су у Русији најчешће тражили чврст ослонац и потпору за многобројне и разноврсне потребе, од политичких преко економских до научних и културних. Истрајношћу која очаравала истраживача, М. Ф. Рајевски је као посредник, који је изванредно знао значај Русије за словенске народе, и значај словенских земаља за Русију, рјешавао многобројне захтјеве представника, и не само представника, словенских народа. Њему су се обраћали, за помоћ и посредништво, национални, културни и научни радници, државници, свештеници, студенти, и обични сиромашни људи из словенског свијета.

У архиву М. Ф. Рајевског сачувано је око 7500 писама, које је потписало више од 1750 аутора.⁵ Из словенских земаља обраћали су му се између осталих: Ф. Палацки, А. И. Добрјански, Љ. Штур, Ф. Миклошић, В. Карацић, И. Кукуљевић, И. Гарашанин, Ђ. Даничић, В. Пелагић, М. П. Десанчић, В. Јагић, Ј. Ј. Штросмајер, Ј. Суботић, Ф. Рачки, Ј. Рајачић, митрополит Михаило и др.

Из Црне Горе са Рајевским и преко њега одржавани су контакти са другим представницима словенских земаља и Русије. Његови кореспонденти су Петар

³ Исто, *в странах централний и юогосточной Европы*. Москва 1997

⁴ П. А. Ровински, *Черногория в её прошлом и настоящем*, Ст Петербург, 5. II 18 1914; П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том IV, Подгорица 1998.

⁵ В. Матула, И. В. Чуркина, *Архив М. Ф. Раевског как источник по истории связей между славистами России и Австри*, Культура и общество в эпоху становления наций, Мокства 1974.

II Петровић Његош, књаз Данило, књагиња Даринка, књаз Никола, Нићифор Дучић.⁶ Петар II Петровић Његош је преко Рајевског слао књиге чешким научницима, међу којима и Вјачеславу Ганке,⁷ од којег је такође владика примао књиге. Рајевски је организовао учешће Црне Горе на Московској етнографској изложби 1867, за коју је књагиња Даринка послала женски црногорски костим, затим учешће представника из Црне Горе на Словенском конгресу 1867. итд.⁸

Круг руских кореспондената Рајевског је разноврстан и бројан. Са Рајевским су одржавали контакте научници, као О. М. Бодрјански, И. А. Бодуен де Куртене, А. С. Будиловић, И. И. Срезневскиј, А. Н. Пипан, дјелатници словенских комитета И. А. Аксаков, Н. А. Попов, Ф. З. Чижов, А. Ф. Гиљфердин, дипломате А. Е. Влангали, Е. П. Ковалевски, Н. П. Игнајев, Е. П. Новиков, В. С. Јонин, П. Н. Стремоухов, владини чиновници Д. Н. Блудов, Н. К. Гирс, А. М. Горчаков, Д. А. Миљутин, Д. А. Толстој.⁹

Михаил Феодорович Рајевски је значајно мјесто у научном, културном и националном успону словенских народа. Уживао је велику популарност и углед и био сигуран ослонац Русије и осталих словенских земаља и народа у међусобним потребама. Његова улога и његово мјесто у историји међусловенских односа још увијек није освијетљена, иако је у Русији објављен дио његове кореспонденције у форми зборника.¹⁰

Том чињеницом и ми смо били мотивисани у нашем раду, са потребом да један мали дио активности Михаила Феодоровича пренесемо научној јавности, и тиме сугеришемо потпунију обраду ове изузетне личности, која је и у културном животу Црне Горе оставила неизбрисив траг.

По доласку на Цетиње, књаз Никола се 20. фебруара 1869. обратио Рајевском писмом. Тражио је да му Рајевски пошаље „обећани” план о установљењу православне Богословије. Ово писмо књаза Николе значајно је и с аспекта заокрета у спољној политици Црне Горе, и њеног окретања, заправо трајног везивања за Русију. Овом заокрету, и будућем ослону на Русију, погодовала је околност у промјени руске балканске политике, након Париског мира. Поред приближавања Француској пружањем извјесне подршке, политичке, економске и културне, Русија је настојала да учврсти позиције на Балкану. Регион Балкана, претежно насељен словенским становиштвом, по својим културно-историј-

⁶ Исто.

⁷ Исто.

⁸ *Зарубежные славяне и Россия*, Документы Архива, М. Ф. Раевского 40-80 годы XIX в. Москва 1975. у даљем тексту: документи архива Рајевског.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

ским особеностима било је погодно тле за прихватање у пуном обиму руског посредовања, које у овом или оном виду ипак усаглашавано са циљевима руске балканске политике. Црна Гора је за овакав смјер руске источне политике, представљала значајну тачку. Са Црном Гором вијек и по раније биле су успостављене политичке и културне везе. Из Русије су долазиле књиге, прије свега духовног садржаја у манастире, затим, црквени богослужни предмети, архијерејска одјећа, и новчана средства владикама, као вид подршке „једноплеменој браћи”. Материјалном подршком, у форми новчане помоћи или књига, у Црној Гори је отворена и прва основна школа на Цетињу, штампарија итд.¹¹

Међутим, повремено су потребе једна или друге земље водиле њиховој несаслагласности, што је резултирано привременим удаљавањем, да би по истом принципу сагласности ступале на пут споразумијевања, који су без сумње било на корист Црне Горе, и имало позитивно дејство у даљем њеном развоју.

О успостављању веза са Русијом и атмосфери која је пратила књажев повратак након привременог француског утицаја у Црној Гори,¹² књаз Никола пише Рајевском: „Уверен сам да ћете радо чути да сам помоћу божјом, здраво и срећно пристио на Цетиње дне 12. т. м. овдје су ме моји Црногорци управо радосно и свечано дочекали, и својим усхитом потврдили колико им на срцу стоји мој посјет, учињен цару и руском народу. Вјерујте да ја никада одушевљеније нисам своје Црногорце видио; и ништа друго колико надежда у бољу будућност није у њима распалила такво необично одушевљење, надежда у Бога и Русију...”¹³

Ради израде плана и програма Цетињске богословије Рајевски је позвао у Беч Милана Костића, магистра Духовне академије у Кијеву, и Николу Вукићевића директора једне од најстаријих српских школа у Сомбору.¹⁴ Милан Костић је по препоруци Рајевског отпутовао на Цетиње, како би се претходно упознао са просвјетним приликама у Црној Гори. Након боравка на Цетињу вратио се у Беч, гдје је са Михаилом Феодоровичем радио на изради плана и програма за богословску школу на Цетињу. План и програм су састављени тако, како би новоотворена школа могла да надомјести недостатак учитеља у Црној Гори, који су јој поред свештеника били неопходни. Очигледно је да је пе-

¹¹ Ђоко Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Титоград 1971 Нина Хитрова, нав. дј.

¹² Бранко Павићевић, *Књаз Данило*, Београд 1997; Радоман Јовановић, *Црна Гора и велике силе 1856-1860*.

¹³ Књаз Никола-Рајевском, Документи Архива М. Ф. Раевског бр. 293.

¹⁴ Исто.

чат педагошком карактеру школе дао Милан Костић, који се на лицу мјеста упознао са потребама Црне Горе.¹⁵

Никола Вукићевић није дошао у Беч, због обавеза у школи и недостатка материјалних средстава, али је у писаној форми доставио своје сугестије и примједбе на план и програм.¹⁶ Примједбе нијесу биле занемарљиве, будући да је Никола Вукићевић био дугогодишњи учитељ у једној од најстаријих српских школа у Сомбору.

План и програм за Учитељско-богословску школу Рајевски је доставио почетком јуна на Цетиње. Књаз Никола је са митрополитом Иларионом прегледао Пројекат, који је готово у цјелини одобрио, и спровео даље на разматрање Св. синоду у Ст. Петербуг.¹⁷ Рајевски је повратио план и програм Семинарије уз копију писма које је проследио Св. синоду. Није се, међутим, сложио, да други учитељ у Семинарији добије више до 600 гулдена, чинило му се да је 800 гулдена много, и преко руског конзула у Дубровнику. А. С. Јонина тражио од Рајевског да то има у виду.¹⁸

Учитељско-богословска школа је отворена 13. септембра 1869. За ректора је Рајевски рекомандовао Милана Костића, који је био завршио Семинарију у Карловцима, и Духовну академију у Кијеву, гдје је стекао научни степен магистра. О избору Милана Костића за ректора Богословије, руски научник слависта Р. А. Ровински, који је проживио у Црној Гори, више од двадесет година, записао је: „Бољег избора није могло бити, зато што је он поред научне спреме био предан идеји да служи српском народу”.¹⁹ Ровинском је била позната чињеница да је Костић одбио ангажовање у Духовној академији у Кијеву, које му је по завршетку школовања понуђено.

За другог учитеља Семинарије, Рајевски је одредио Симу Поповића. Са избором Сима Поповића књаз Никола се није сложио. То неслагање образлагао је чињеницом да не може да прихвати 800 фиорина за његов рад. За књазата толики износ био би „преседан”, како је то образложио руском конзулу у Дубровнику. Поред тога, на Цетињу је већ радио учитељ (Шпиро Ковачевић) са курсом семинарије за мању плату.²⁰

Одбијање књазата Никола да прихвати кандидатуру Сима Поповића изазвало је захлађење односа између њега и Рајевског. Рајевски, који је готово све по-

¹⁵ Милан Костић, *Школе у Црној Гори*, Панчево 1876; Ђоко Пејовић, нав. дјело.

¹⁶ Никола Вукићевић – Рајевски, Документи Архива, М. Ф. Раевског бр. 7, 8.

¹⁷ Књаз Никола – Рајевском, Документи Архива М. Ф. Раевског, бр. 294.

¹⁸ А. С. Јонин – М. Ф. Раевском, Документ Архива М. Ф. Раевског, бр. 157.

¹⁹ Исто, бр. 158.

²⁰ Исто.

слове око отварања Богословије организовао, био је спреман да откаже даље учешће у раду.

У суштини сукоб око Сима Поповића био је другачијег карактера. Рајевски, свештеник по духу и дужности, иако је прихватио измену тачке о карактеру Богословије, према педагошком смјеру, желио је за наставника школе учитеља који би могао да надокнади губитак „природно-религиозног” смјера школе. По његовом мишљењу препарандисти су боље познавали рад такве врсте школа.²¹

Посредник у послу организовања првих институција ранга средње школе у Црној Гори, између М. Ф. Рајевског и књаза Николе, био је руски конзул у Дубровнику А. С. Јонин.²² У директном контакту са књазом Николом, Јонин је реализовао рјешења Рајевског, од кадровских до материјалних. Јонин се бавио доласком наставника, њиховим смјештајем и материјалним припадностима. Из касе руског конзулата Јонин је слао новац Рајевском, за превоз наставника до Цетиња итд. Посредовао је у односима књаза Николе и Рајевског, извјештавао Рајевског о многим питањима и проблемима у вези са Богословијом и Женским институтом. Отклањао је многобројне препреке које су се у виду „цетињских интрига” појављивале у вези са овим послом.

Два мјесеца по отварању Богословије, Милан Костић је обавијестио Рајевског о почетку рада школе.²³ Утисци Милана Костића су били више него позитивни. У писму које је послао Рајевском 18. новембра Костић пише да су „ученици озбиљно прихватили рад, да прате са успјехом наставу...” Дао је и оцјену да ученици Богословије на Цетињу „преводе боље са црквено-словенског на српски од карловачких семинариста”. Међутим, навео је Костић, ученици се теже сналазе у писменим вјежбама из српског и да су у њима веома лоши. Костић је међу ученицима запазио и необично оштроумне и способне ученике, што је отварало перспективе успјешног рада Учитељско-богословске школе.²⁴ Ово запажање је свакако занимљиво с обзиром на околност да су у Богословију примљени ученици са само 4 разреда основне школе.

²¹ У складу са новим спољнополитичким оријентацијама на учвршћивању утицаја Русије на Балкану, извршена је и промјена на мјесту руског конзула у Дубровнику. За новог конзула умјесто К. Петковића наименован је А. С. Јонин, који је преузео све послове Русије око Црне Горе. Улога А. С. Јонина у учвршћивању утицаја Русије у Црној Гори била је огромна. Овај надарени дипломата-практичар, изванредно је знао да су „теорије” једно а „живи материјал” с којим треба да ради друго, како он то каже у писму Рајевском о приликама на Цетињу, поводом стварања Богословије; исто.

²² М. Костић – Рајевском, Документи Архива, Раевског бр. 203.

²³ Исто.

²⁴ Исто

Даље Милан Костић, обавјештава Рајевског, да у школи ради без икаквог плана и програма, јер је план који је био одобрен од књаза Николе загубљен на Цетињу. Милан Костић је читаву школску годину предавао према личном виђењу распореда предмета за поједине курсеве. Тражио је од Рајевског да му изнова пошаље план и програм школе.²⁵

Прве школске године 1869/1970, на сва три курса Богословије било је примљено 37 ученика.

Богословија је одиграла значајну улогу у развоју просвјете у Црној Гори. Припремила је много учитеља за основне школе, много свештеника, а многи су наставили школовање на универзитетима.

Иако је радио без плана и програма, Милан Костић је успио да у првој години постигне вриједне резултате. Завршном испиту присуствовали су митрополит Иларион, архимандрит Љубиша Висарионович и Ј. Сундечић. Комисија је високо оцијенила успех прве генерације Учитељско-богословске школе. Сундечић је обавијестио књаза, који је у вријеме завршног испита боравио у Бјелопавлићима, о успјешно завршеној првој школској години у Семинарији.²⁶

Финансијским посредовањем Русије и ангажовањем Михаила Феодоровича на отварању школе за женску дјецу – женског института – у Црној Гори је направљен видан цивилизацијски искорак. На највидљивији начин, укључивањем женске популације у образовни процес, потпуно стран маленој књажевини, Црна Гора се почела ослобађати патријархалних ограда које су највише стезале тај дио становништва. Отварање Женског института имало је немјерљив значај за Црну Гору. Колики је значај имао тај институт говори податак да је лично књаз Никола пошао у сусрет Надежди Пацевич, која је долазила из Русије преко Котора, да преузме вођење ове институције. Институт је не само изједначавао мушкарце и жене у погледу школовања у Црној Гори, већ је успостављао другачији однос између полова, што, наравно, није пролазило без отпора у средини у којој је рад ове институције од стране појединих, професионално ангажованих људи „попријекo гледан”.

Надежду Пацевич је за начелницу Института одредио Михаил Феодорович. Чињеница да је за тај посао ангажовао наставницу женске гимназије у Петровграду, и кћерку руског генерала П. Пацевича, говори у прилог преданости Рајевског да и ову институцију учини врсном. У вријеме када је Надежда Пацевич боравила на Цетињу, гдје је дошла са својом сестром Александром Пацевич, Цетиње је било географски изоловано мјесто, без икаквих „удобности и задо-

²⁵ Исто, бр. 205.

²⁶ Ђоко Пејовић, нав. дјело

вољстава”. Њен боравак у културно оскудној средини П. А. Ровински је оције-нио као право подвижништво.²⁷

Од времена оснивања Института 1869. до његовог укидања 1910. у њему је учило 450 ученица, од којих 205 из Црне Горе, 203 из југословенских области у Аустроугарској, 32 из дијела под Турском, 9 из Србије и 1 из Бугарске. Позитивно дејство Института било је видљиво већ са првом генерацијом васпитаница. Цетиње је добило прву учитељицу Ангелину Поповић, васпитаницу Женског института.²⁸

Закључак

У културно-просвјетном животу Црне Горе 1869. представља епохалну годину. Те године у Црној Гори су уз финансијску помоћ Русије отворене прве школе у рангу средњошколских институција, Учитељско-богословска школа и Женски институт. На њиховом отварању најнепосредније се ангажовао Михаил Феодорович Рајевски, протојереј цркве при руској амбасади у Бечу.

Личност и ангажовање Михаила Феодоровича додатно освјетљава руску балканску политику и односе између Русије и словенских земаља, у ком контексту и Црне Горе.

Заслуге Михаила Феодоровича за културни раст у Црној Гори заборављене су већ наредних година по његовом непосредном ангажовању у тој области. Милан Костић, ректор Учитељско-богословске школе на Цетињу, кога је Рајевски ангажовао за рад у школи, најбоље је знао његове заслуге за Црну Гору. У опширном писму са Цетиња, у коме га обавјештава о свом одласку из Црне Горе и приликама на Цетињу, пише Рајевском: „Поставља се питање хоће ли вам писати и молити тај посао (избор новог ректора Богословије) и хоћете ли ви и даље радити и бринути за Семинарију када су вас тако добро наградили за прве Ваше услуге...”

²⁷ П. А. Ровинский, *Девичин институтъ императорици Маріи въ Цетинѣ въ Черногоріи*, Ст. Петербург 1895.

Живко Драговић, *Извјештај о двадесетогодишњој радњи Беојачког инстѣишѣиша Царице Марије на Цетинѣ*, Цетиње 1890.

²⁸ Нина Хитрова, нав. дј.